

HATTAT İSMAİL ZÜHDİ EFENDİ

(?- 1806)

Dr. Süleyman BERK

1964 yılında Bursa/İnegöl'de dünyaya geldi. İlk tahsilini Eyüp-Nişancı İlkokulu'nda, orta ve lise tahsilini Gaziosmanpaşa İmam-Hatip Lisesi'nde tamamladı. 1988 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu.

1994 yılına kadar Diyanet İşleri Başkanlığı'nda İlçe Müftüsü olarak görev yaptı. Altı yıl Atatürk Üniversitesi'nde Araştırma görevlisi olarak bulundu; 2000 yılında istifa ederek ayrıldı. Hâlen, Rotterdam İslâm Üniversitesi İslâm Sanatları Fakültesi Dekanlığı görevini yürütmektedir.

Ortaokul sıralarında ilgi duyduğu hat sanatında ilk dersleri hattat Yusuf Ergün (Erzincânî) (1956-1985)'den aldı. Hat tarihi çalışmaları yanında hâlen, hattat Mehmed Özçay ve hattat Osman Özçay'dan sülüs ve nesih çalışmalarına devam etmektedir. Fakülte yıllarında Prof. Muhittin Serin'den rik'a meşketti. 1999 yılında Prof. Dr. Muhittin Serin'den "Hattat Mustafa Râkım'da Celî Sülüs ve Tuğra Estetiği" isimli doktora tezini tamamladı.

İsmail Zühdi Efendi'nin, burada anmamıza vesile olan Eyüpsultan'da medfun olmasından başka önemli bir özelliği, celi sülüs yazıda büyük değişim gerçekleştirmiş olan Mustafa Râkım Efendi'nin yazı hocası ve ağabeyisi olmasıdır.

Bilindiği gibi, normal meşk kaleminin üç katı kalınlıkla yazılan celi sülüs yazıda istenen estetik gelişim uzun süre sağlanamamıştır. Ancak İsmail Zühdi'nin talebesi ve kardeşi olan Mustafa Râkım'ın kırk yılı aşkın çalışmaları neticesi, celi sülüste istenen estetik olgunluğa erişilmiştir. Mustafa Râkım'la birlikte celi sülüs harfleri tenasübüne kavuştuğu gibi istif de Râkım'la gelişme yoluna girmiştir.⁽¹⁾

Ordu'ya bağlı Ünye kasabasında dünya-

ya gelen İsmail Zühdi Efendinin doğum tarihi belli değildir. Genç yaşta, takriben 1750 yıllarında⁽²⁾ İstanbul'a gelerek Ahmed Hıfzı Efendi'den⁽³⁾ sülüs ve nesih yazılarını meşketti. Hat icazetiyle birlikte "Zühdi" mahlasını aldığı bilinmekle birlikte icazetnâmesi zamanımıza gelmediğinden, hangi tarihte aldığı bilinmemektedir.⁽⁴⁾ Kendisinden önce yaşamış ve aynı ismi taşıyan hattat İsmail Zühdi (ö. 1144/1731) 'den ayırdetmek için "Yeni", "İkinci" ve "Zühdi-i Sâni" olarak da anılmıştır.⁽⁵⁾

Sultan III. Mustafa devrinde Enderûn-ı Hümayun yazı hocası oldu, vefatına kadar bu görevde kaldı.⁽⁶⁾ Kırk mushaf-ı şerif, sayısız hilye-i saadet, murakkaa, kıt'a ve levha yazmıştır. Eyüpsultan'da Şahsultan Türbesi içerisinde mermere mahkuk paftalı yazı-

Resim 1-2-3; Şahsultan türbesindeki Celi Sülüs yazılar ve son paftadaki "ketebehü İsmail Zühdi" şeklindeki imzası

(1) Hattat Râkım'ın hayatı ve sanatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Süleyman BERK, Hattat Mustafa Râkım'da Celi Sülüs ve Tuğra Estetiği, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1999, 155+150 s.; a. mlf. " Hattat Mustafa Râkım'ın Celi Sülüs'ün Estetiğinde Ortaya Koyduğu Yenilikler", M. Uğur Derman 65. Yaş Armağanı. İstanbul, Sabancı Üniv., 2000, 145-174

(2) M. Uğur Derman, " Hattat İsmail Zühdi Efendi", Hayat Mecmuası, sy. 49 (27 Kasım 1969), s. 26; M. Uğur Derman, "İsmail Zühdi, Yeni" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, c. XXIII, s. 125

(3) Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustakimzade Süleyman Sadeddin. Tuhfe-i Hattâtîn. İstanbul, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, 1928, s. 86-87; Şevket Rado. Türk Hattatları, İstanbul, 1984, s. 169; Suyolcuzaade Mehmed Necib Efendi. Davhatu'l-küttâb, İstanbul, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1942, s. 43; M. Uğur Derman. İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı (İKMHS), İstanbul, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1992, 203

(4) İbnülemin Mahmud Kemal İnâl. Son Hattatlar, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, s. 472; A. Süheyl Ünver. Hattat İsmail Zühdi Efendi. İstanbul, 50 San'at Sever Serisi, 1, 1953, s. 1; Derman, Hayat Mecmuası, sy. 49 (27 Kasım 1969), s. 26; a. mlf., İKMHS, 204; a. mlf., DİA s. 125; Bu kaynaklardan, Son Hattatlar, s. 472'de ve Derman, İKMHS, 204'de 1180/1766 yılında icazet aldığı belirtilmesine rağmen, Derman, DİA, 125'te bunun zaman olarak mümkün olamayacağı belirtilmiştir. Zira, belirtilen tarihten üç yıl sonra 1183 tarihinde İsmail Zühdi, kardeşi Mustafa Râkım'a sülüs-nesih icazet vermiştir. Belirtilen tarihte İ. Zühdi artık başarılı bir muallimdir. Yine M. Uğur Derman'ın tesbitiyle; en eski eseri 1175/1761 tarihini taşıdığından bu tarihten evvel icazet almış olmalıdır.

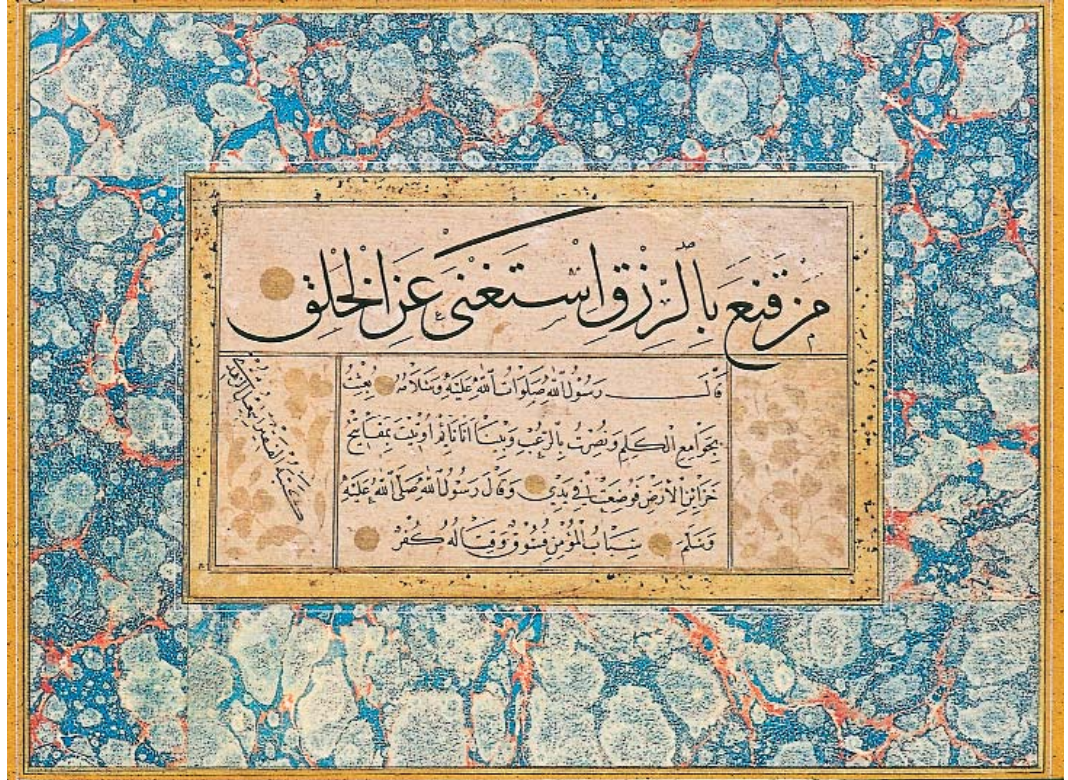
(5) Derman, Hayat Mecmuası, 26; a. mlf. DİA, s. 125

(6) Derman, Hayat Mecmuası, 26

Resim 4; Hattat İsmail Zühdi'ye ait Sülüs-Nesih hadisler ve dua (Sabancı hat koleksiyonu)

Resim 5; İsmail Zühdiye ait Sülüs Nesih kta

(7) Şahsultan Türbesi içerisinde bulunan paftalı celî sülüs yazılarıyla ilgili bkz. Süleyman Berk, "Eyüpsultan'da Celî Sülüs Kuşak Yazı-lar", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüpsultan Sempozyumu , 11-13 Mayıs 2001, İst., Eyüp Bld, 2002, s. 109- 110.

(8) Bu çeşme ile ilgili bkz. Affan Egemen. İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, s İstanbul, Arıtan Yayın-ları, 1993, s. 780-781

(9) Ünver, 50 San'at Sever Serisi, 1; Derman, Hayat Mecmuası, 26

(10) Derman, DİA, 126; a. mlf. Sabancı Koleksiyonu, 100

lar,⁽⁷⁾ Ortaköy sırtlarında talebesinden Şâni-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin yaptırdığı çeşmenin 1198/1784 tarihli celî sülüs kitabesi⁽⁸⁾ ile Fatih, Nişancı Memed Paşa Camii haziresinde 1219/1804 tarihli Hatice hanım mezartaşı kitabesi İsmail Zühdi Efendi'nin önemli celî sülüs eserleridir. Zühdi Efendi, Celî sülüs'te eski üslûba bağlı kalmış ve bu yönde eser vermiştir.

Hat sanatı tarihinde İsmail Zühdi Efendinin önemi, özellikle sülüs ve nesih yazıda, Şeyh Hamdullah ve Hâfız Osman'dan sonra bir atılım gerçekleştirmiş olmasıdır. Kendinden evvel yaşamış bu iki hattatın eserleri

üzerinde uzun süre çalışıp tetkiklerde bulunduğundan sonra, beğendiği harf ve kelimeleri seçerek, kendi üslubunu ortaya koymuştur.⁽⁹⁾ Fakat, sülüs ve nesih yazıda üslûbu Hâfız Osman'a daha yakındır. Sülüs ve nesih Hâfız Osman yolunu en güzel şekilde İsmail Zühdi geliştirmiştir. Ayrıca elinden tashihsiz harf çıkarmadaki mahareti onu, hattatlar arasında öne çıkaran bir diğer özelliği olmuştur. Sanatına son derece hakim bir ele sahiptir.⁽¹⁰⁾ İsmail Zühdi Efendi yazıdaki üslûbuyla kendinden sonra gelen hattatları derinden etkilemiştir.

Vakit bulduğunda mesire yerlerine gi-

Resim 6-7; İsmail Zühdi tarafından yazılan Mezar taşı ve imza detayı

Resim 8; İsmail Zühdiye Çeşme hattı detayı

Resim 9; Hattat İsmail Zühdi'ye ait Sülüs-Nesih kâğıdı

den İsmail Zühdi Efendi, buralarda boş durmamış ve yazdığı kitaların altına, yazdığı mekanı da belirtmiştir. Veliefendi Çayırı, Sâdâbâd, Yedikule Bostanı ve Çeşmemeydanı (Saliha Sultan Çeşmesi civarı) gibi mahallerin isimlerini belirttiği yazıları bulunmaktadır. Kuş şeklinde besmele istifi, yaşadığı devre göre yenilik sayılabilecek terkip ve tertipte bir yazıdır.⁽¹¹⁾

İsmail Zühdi Efendinin yazmış olduğu

sülüs nesih bir murakkaa, yıllar sonra 1310 yılı Ramazanında hattat Sâmî Efendinin eline geçmiştir. Murakkaa üzerinde çalışan Sami Efendi, celî sülüste yeni bir dönemi girmiştir. Olay şöyle gerçekleşmiştir: 1310 yılı Ramazanında Mart-Nisan 1893) vezir Tefvik Paşa bir akşam iftar verir, iftardan sonra da devrin adetine göre katıllanlara "diş kirası"⁽¹²⁾ verilir. Hattat Sâmî Efendiye de hattat İsmail Zühdi Efendi'nin sülüs-nesih bir murak-

(11) Topkapı Sarayı Müzesi Güzel Yazılar Bölümü 314/40 numarada olan ve altın mürekkebiyle işlenen bu yazının tarihi sehven h. 1013/1604 olarak atılmıştır. Bkz. Derman, Hayat Mecmuası, 26; a. mlf. DIA, 126

(12) Diş Kirası: Eski zaman ramazanlarında iftara gidilen yerlerde misafirlere hediye makamında verilen para ve hediye hakkında kullanılan bir tabirdir. Sanki iftara iştirakle gelenler, dişlerini davet sahibinin zevkine ve sevabına kiralamış olduklarından, davet sahibi de katıllanlara hediyelerini hemen iftar bitiminde takdim ederdi. (Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1993, c. I, s. 455; M. Uğur Derman, "Hattat Sami Efendi'nin Diş Kirası", Hayat Tarih Mecmuası, sy. 12 (Ocak 1969), s.20.

Resim 10; Hattat İsmail Zühdi'ye ait Celi Sülüs Hat

Resim 11; Hattat İsmail Zühdi'ye ait h. 1213 m.1798 tarihli Celi Sülüs istif

Resim 10; Hattat İsmail Zühdi'ye ait Sülüs-Nesih hilyesi (Ekrem Hakkı Ayverdi hat koleksiyonu)

Resim 11; Fatih Nişancı Cami haziresinde bulunan ve İsmail Zühdi'nin Celi Sülüsle yazdığı mezar taşı kitabesi. (Fotoğraf: Turgut Engin)

Resim 12; İsmail Zühdi'nin yazdığı mezar taşı kitabesi

(13) Bu olayı tafsilatıyla öğrenmek isteyenler bkz. Derman, Hayat Tarih Mecmuası, sy. 12 (Ocak 1969), s. 20-22

(14) Hayatı ile ilgili bkz. İbnülemin, 309-313.

(15) Süleyman Berk, "Eyüpsultan Sınırları İçerisinde Hattat Mustafa Râkım'a Ait Mezar Taşı Kitabeleri", III. Eyüpsultan Sempozyumu 28-30 Mayıs 1999, İstanbul, Eyüp Belediyesi, 2000, s.244-246; Şinasi Acar, "Hattat Mezar Taşları (I)", AD Art Dekor, sy. 81 (Aralık 1999), s. 120.

kaası dış kirası olarak takdim edilir. Murakkaa'ya hayran kalan Sami Efendi, hemen oracıkta sağına ve soluna aydınlatma lambalarını koyduran Sami efendi, konağın hizmetçisinin sahur yemeği ikazına kadar yazıları inceler. Sami Efendi sanat hayatında, bu murakkaanın ehemmiyetinin büyük olduğunu devamlı söylemiştir.⁽¹³⁾

Bilindiği gibi hattat Sâmî Efendi celi sülüs ve talikte hâlâ geçilemeyen üstaddır. Mustafa Rakım talebesi Mehmed Şâkir Recâî Efendi (1804-1874) den⁽¹⁴⁾ ders almış ve celi sülüste Râkım yolunda eser vermiştir. Bu murakkaa'dan sonra Râkım'da bulunan noksanlıkları tamamlayarak, Râkım yolunda ayrı bir şive sahibi olmuştur. Dolayısıyla Sami Efendi ve kendinden sonra gelenlere bu murakkaanın tesiri olmuştur denebilir. Matbaanın yaygın olmadığı ve mekteb-üslûb sahibi hattatların eserlerinin basılıp dağıtılmadığı böyle dönemlerde, hattatlara bu çeşit yazı hediyelerinin ehemmiyeti büyük olmuştur. Bilindiği üzere hattat Şeyh Hamdullah, II. Bâyezid'in kendisine hazinede bulunan Yâkut yazılarını incelemek üzere vermesi ile yeni üslûbunu oluşturmuştur.

Enderun'daki yazı hocalığı dolayısıyla imzalarında "kâtibi saray-ı sultânî", hâce-i Enderûn-i Hümâyun" sıfatlarını kullanmıştır. 1 Şevval 1221 (12 Aralık 1806) tarihinde vefat eden İsmail Zühdi Efendi Edirnekapı Kabristanı'na defnedilmiştir. Celi sülüs baş taşı ile celi ta'lik ayak taşı kardeşi hattat Mustafa Râkım tarafından yazılmıştır. Manzum ayak taşı yine kardeşi tarafından nazmedilmiştir.⁽¹⁵⁾

Celi sülüs ayak taşının ibaresi şöyledir:

Rahimehu'l-lahi teâlâ

Kâtib-i saray-ı sultânî

Ve Hâzin-i kelâmu'r-rabbânî

Reîsu'l-hattâtîn merhum

İsmâil ez-Zühdi

Efendi Rûhiçûn Fatiha

1221

Ketebehu Râkım el-Ma'rûf bi ehi'l-merhûm

Celi ta'lik ile yazılan ayak taşının ibaresi:

Rûhiçunillahi'l-fatihâ

Derîğâ hoş nüvisân-ı zamânun Zühdi-i üstâdın

Vefât etti kîm asâriyla zeyn olmuşdu her mahfil

Kalem dâd-i dilin kıldı mürekkeb yazdı tarih

*Kubûrî eyledi hattat Zühdi âh kim menzil⁽¹⁶⁾
Fî 1221 yevmi'l-îd
Ketebehû Râkım el-müderriş ğufire lehû
Ve li ehîhi'l-merhum*

Bu mezartaşı kitabeleri hâlen yerlerinde durmakta olup, hattatlarca ziyaret edilmektedir. Bu mezartaşı ile alâkalı hoş bir rüya da kaynaklarda anlatılmaktadır. Mustafa Râkım bu kitabeyi kalıp olarak hazırladığı gece rüyasında ağabeyisini görür. İsmail Zühdi şöyle der: "Elif'leri cılız yapmışsın onlara birer kaftan giydin!" Râkım verilen bu işaret üzerine elifleri biraz kalınlaştırır.⁽¹⁷⁾

Vefatı üzerine Surûrî' şu tarihi düşürmüştür:

*"Âh'dan harf-i elif evvelinde elif
meşkeyledim târîhde:*

Göçdü Şevval evvelinde Zühdi-i Hattat hayf"⁽¹⁸⁾

BİBLİYOGRAFYA

ACAR, Şinasi. "Ebced Hesabıyla Tarih Düşürme", Yapı Mimarlık, Kültür ve Sanat Dergisi, sy. 243 (Şubat 2000), s. 80-85. -"Hattat Mezar Taşları (I)", AD Art Dekor, sy. 81 (Aralık 1999), s. 112-122.

BERK, Süleyman. "Eyüpsultan Sınırları İçerisinde Hattat Mustafa Râkım'a Ait Mezartaşı Kitabeleri", III. Eyüpsultan Sempozyumu 28-30 Mayıs 1999, İstanbul, Eyüp Belediyesi, 2000, s.242-249.

-"Eyüpsultan'da Celi Sülüs Kuşak Yazılar", Tarihî, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, 11-13 Mayıs 2001, İstanbul, Eyüp Belediyesi, 2002, s. 106-111.

-Hattat Mustafa Râkım'da Celi Sülüs ve Tuğra Estetiği, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1999,155+150 ref.

"Hattat Mustafa Râkım'ın Celi Sülüs'ün Estetiğinde Ortaya Koyduğu Yenilikler", M.

Resim 14; İsmail Zühdi'nin Celi Sülüs levhası. Levhanın alt kısmında "meşekkahu İsmail Zühdi fi sahrâ-i veliefendi" ibaresi bulunmaktadır. Bu ibareden bu levhayı veliefendi çağırında yazdığı anlaşılmaktadır.

Uğur Derman 65. Yaş Armağanı. İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2000, s. 145-174.

DERMAN, M. Uğur, "Hattat Sami Efendi'nin Diş Kirası", Hayat Tarih Mecmuası, sy. 12 (Ocak 1969), s.20-22

İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı (İKMHS), İstanbul, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1992, s. 33-43, 178-244.

"İsmail Zühdi, Yeni" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, c. XXIII,

"Hattat İsmail Zühdi Efendi", Hayat Mecmuası, sy. 49 (27 Kasım 1969), s. 26

-Sabancı Koleksiyonu. İstanbul, Akbank Yayınları, 1995, 14-179.

EGEMEN, Affan. İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, s İstanbul, Arıtan Yayınları, 1993, 860 s.

İNAL, İnülemin Mahmud Kemal. Son Hattatlar, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, 839 s

Mustakimzâde Süleyman Sadeddin. Tuhefi Hattâtîn. İstanbul, Türk Tarih encümeni Külliyyatı, 1928, 756 s.

PAKALIN, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.

RADO, Şevket. Türk Hattatları, İstanbul, 1984, 303 s.

Suyolcuzâde Mehmed Necib Efendi. Davhatu'l-küttâb, İstanbul, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1942, 160 s.

ÜNVER, A. Süheyl. Hattat İsmail Zühdi Efendi. İst., 50 San'at Sever Serisi, 1, 195

(16) Bu kitabelerin hem hattatı hem de nâzımı hattat Mustafa Râkım'dır. İnülemin Son Hattatlar s. 480'de buradaki "kubûr" kelimesine itiraz etmekte, bu kelimenin burada yanlış kullanıldığını iddia etmektedir. Halbuki, buradaki kubûr kelimesi arapça "kabr= kabir kelimesinin çoğulu olan kubûr kelimesini ifade etmemektedir. Buradaki kubûr, kalem kutusu anlamına gelen kubûrdur. Dolayısıyla bu mısraın anlamı: Hattat Zühdi, kalemini kubura (kalem kutusuna) koydu, artık yazı yazmayacak, kalemi menzil olarak kuburu seçti, şeklinde olmaktadır.

(17) Bu vak'ayı Bakkal Ârif'ten naklen merhum Necmeddin Okyay M. Uğur Derman'a anlatmıştır. Bkz. Derman, Hayat Mecmuası, 26; a. mlf. Sabancı Koleksiyonu, İstanbul, Akbank Yayınları, 1995, s. 100.

(18) Şinasi Acar, "Ebced Hesabıyla Tarih Düşürme", Yapı Mimarlık, Kültür ve Sanat Dergisi, sy. 243 (Şubat 2000), s. 83.

Resim 15; İsmail Zühdi'den bir hat

Resim 16; İsmail Zühdi'nin mezarının genel görünümü

Resim 17; Karesi Hattat Mustafa Râkım'ın Celi Sülüsle yazdığı İsmail Zühdi'nin mezarının baştaşı kısmı.

Resim 18; Baştaşında Mustafa Râkım'ın imza detayı "Ketebehû Râkım el - Maruf biehi'l-merhum".

